

Микола Кравчук
к.ю.н., доц., зав. кафедри
теорії держави і права ЮІ
ТАНГ

Збройні Сили України у період Директорії (1918–20 рр.)

Досвід Української Народної Республіки – і позитивний, і негативний, в справі державотворення має важливе значення для сучасного етапу державного будівництва в Україні, утвердження її незалежності, входження у світове співтовариство. Винесення уроків з минулого і врахування їх у непростих нинішніх умовах дозволяє уникнути помилок і прорахунків, ефективніше скористатися шансом для остаточного утворення самостійної, соборної, демократичної, правової держави. Це досвід, яким ми просто не маємо права нехтувати. Саме тому багато науковців досліджують державотворчі процеси і законодавчу діяльність в Україні у період Центральної Ради та Директорії, або “першої” та “другої” УНР (як виділяють ці етапи деякі провідні вчені в цьому напрямку дослідницької роботи) [1, 10, 110], аналізують їх досвід.

Актуальною проблемою сьогодення залишається будівництво національної армії як гаранта та необхідного атрибуту незалежної держави. Для її вирішення необхідно скористатися знаннями і досвідом минулих поколінь. Проте ця тема недостатньо розроблена, хоча вже і минуло майже 10 років з часу створення суверенної України. За попередніх часів всього, а особливо військовотворчу діяльність Центральної Ради, Гетьманату, Директорії у певній мірі замовчували або перекручували. Тому дуже важливим для буття і розвитку української нації є об'єктивне висвітлення передумов створення та процесу будівництва Збройних Сил УНР на основі всебічного історико-правового аналізу, з позиції правди.

Із 14 грудня 1918 року, після того, як П. Скоропадський зрікся влади, настав період Директорії. Та фактично її діяльність розпочалася ще раніше, 16 листопада цього ж року. Саме цим днем датовані два документи – “ВІД ДІРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО ВСІХ ПРАВИТЕЛЬСТВ СВІТУ” та “ВІД ДІРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ”, які Директорія прийняла у ставці Головної команди Українських республіканських військ (м. Біла Церква) [8, 248, 34]. Перейнявши естафету державного та військового

будівництва від Центральної Ради, Директорія, на відміну від своєї попередниці, розуміла необхідність створення збройних сил, здатних захистити Українську державу.

Таку позицію можна простежити у згаданих перших документах. Зокрема, у відозві “До всіх правительств світу” було заявлено, що “замість уряду, який мав сконструювати по волі народу України конституційні законні форми політично-соціального устрою Республіки волею німецьких генералів і купки земельних власників було надане право розпорядження великим краєм, право видавати закони для сорока мільйонного народу та провадити його економічне і культурне життя одній людині генералові П. Скоропадському. Наслідком перевороту і політики німецьких генералів та їх ставленника генерала П. Скоропадського на Україні явився економічний занепад краю, бездержавний (нестриманий) та нечуваний зріст спекуляції, зупинення роботи більшості фабрик і заводів, поява армії безробітних, руїна залізниць, експлуатація робітничого класу; міста та села, права людини, громадянина були віддані на глум і поталу розлюченим революцією бюрократів і жандармів царського режиму. Способи та методи панування цих правителів повернули Україну до епохи інквізиції”... “Українська демократія, – йдеться у відозві, – обрала тимчасове правительтво – Директорію Української народної республіки, котрій доручила вести ріпучу боротьбу з узурпатором злочинцем генералом П. Скоропадським”. У документі проголошено, що “... Український народ не потерпить більше топтання своїх прав і зі зброєю в руках буде боротись з насильниками і злочинцями до останньої краплі крові. Не для анархії, а в ім'я порятунку свого життя став український народ на цей шлях. Українські народні республіканські війська оточили столицю України Київ. Губернські та повітові міста одні за другими переходять під владу Директорії. Селянство із зброєю в руках збільшує республіканську армію” [8, 248].

У іншому зверненні – “До всього українського народу” було повідомлено, що “чим скасовується і розпускається гетьманський уряд, встановлений німецькими генералами та поміщиками. ... Замість гетьманських старост адміністративну владу в губерніях і повітах повинні тимчасово взяти колишні комісари Центральної Ради, а де їх немає – голови демократичних народних (земських) управ або їх заступники. Для охорони свобод і справедливої ладу в Україні Директорія закликала населення України по селах та містах негайно організувати військові частини в громадах і повітах. Командування в них покладалося на найвищих за чиним військових старшин – українців. Всіх військових старшин української народності

зобов'язуємо під загрозою військового суду негайно вступити до Армії УНР. Все українське населення кличемо стати в ряди Народної Республіканської Армії. Хто з селян не послухає цього наказу, той буде виключений від права користування землею, бо це право треба силою вибороти від поміщицької та гетьмансько-поміщицького правительства” [8, 245].

Отже, період УНР продовжився з 19 грудня 1918 року, коли Директорія вступила до Києва. Відразу була відновлена назва держави – Українська Народна Республіка, сформований уряд на чолі з В. Чехівським. Становище нової влади було дуже тяжке, оскільки Україна виявилася оточеною ворогами з усіх боків. Вона мала велику потребу в збройних силах.

Загальна кількість військ Директорії сягала до 150 тис. чоловік, однак це були суто повстанські, нашивдкуруч сформовані загони, які невдовзі почали розпадатись. Однією з причин стало те, що переважну частину повстанських загонів становило селянство, яке мріяло, швидко отримавши землю, господарювати на ній. Утримання 150-тисячної армії було також непосильним для Українського уряду. Всі ці причини довели до того, що в січні 1919 року в армії залишалось не більше 50 тис. чоловік особового складу [5, 5–15].

Позитивно вплинув на процес державного будівництва та зміцнення армії Універсал Директорії УНР до трудового селянства від 10 січня 1919 року [8, 14а]. У ньому було проголошено, що “визволивши Вас від тяжкого ярма, – Директорія прийняла закон “Про землю і ліси”, згідно якого земля переходить в руки трудового народу. ...Пощануйте тих, хто пішов на велику боротьбу в таку лиху годину, і хай від Вашого імені завзяті козаки нашої Республіканської Армії отримують народну нагороду за пролиту кров і тяжкі труди. Директорія призначила допомогу і нагороду козакам Республіканської Армії, що до кінця стоять вірою і правдою за Українську Республіку, і хай увесь народ широко душою подякує тим, хто й свого життя не пожалів та пішов обороняти всенародну волю й землю” [8, 14а]. Враховуючи, що основою українського суспільства був селянин-середняк, який мріяв про землю, про своє особисте господарство, цей Універсал сприяв зміцненню держави та її війська.

Разом з тим в Армії Директорії було дезертирство. Про це свідчить наказ Головного отамана військ УНР Ч. 52 від 3 лютого 1919 року. В ньому вказано, що “державою згідно з постановою Трудового конгресу основну свою увагу звергає на організацію та забезпечення потреб міцного народного війська. На озброєння і одяг, призначено по мобілізації і набору війська держава витрачає величезні кошти, знаючи, що тільки озброєне, тепло одягнене і добре

звуче військо може бути міцним і дисциплінованим. ...Між тим мною помічено випадки, коли козаки і старшини покликали по мобілізації для захисту своєї батьківщини від ворогів, вояків, яких держава озброїла і одягла, мало того, що зрадницьки залишають фронт, а ще й повертаються до дому зі зброєю і одягом і спокійно приймаються сільськими громадами. ...Ні управити громадяни не звертають на це сумне й злочинне явище належної уваги” [8, 11]. У зв'язку з цим Головний отаман наказав усім повітовим комендантам, повітовим і волостним народним урядам пильно стежити за всіма, хто повертає з війська. Від усіх негайно відбирати всю зброю і військове майно та передавати найближчому повітовому комендантові. Самих же вояків арештовувати і притягати (через повітового коменданта) до судової відповідальності за дезертирство чи крадіжку і розтрату військового майна відповідно до закону “Про надзвичайні військові суди” від 26 січня 1919 року [8, 11]. Цитований наказ був спрямований на підвищення дисципліни і порядку, стабілізацію матеріального стану армії та зменшення дезертирства у військах.

Основне ядро армії складалось із Запорізького корпусу, Корпусу Січових Стрільців, дивізії сірожуланників, Чорноморського Коша (корпусу), багатьох малочисельних частин, для закінчення формування яких треба було ще немало часу, та двох Юнацьких шкіл [6, 51].

Але війна, яку в кінці листопада – грудні 1918 року знову розпочали загони Червоної армії, стала найопівнішою перешкодою у становленні УНР. Для вирішення проблеми збройних сил Директорія 27 листопада 1918 року прийняла закон “Про мобілізацію”. Але, через відсутність військової структури установ і засобів для її проведення, мобілізація успіху не мала. Тому 13 січня 1919 року був прийнятий ще один закон – “Про заклик військових до дійсної служби”, який мав велике значення тому, що він створював правову основу мобілізації [5, 11].

Крім юридичного закріплення мобілізації до Армії УНР, вживались інші різноманітні заходи. У першу чергу було сформоване вище військово командування. З метою перевірки надійності особового складу в армії було проведено роботу щодо з'ясування ставлення посадових осіб до відродження УНР.

Українські численні формування не мали єдиної структури, що поряд з відсутністю дисципліни, вишколу, озброєння, матеріального забезпечення, старшинських кадрів загрожувало швидкою втрагою безздатності й повною ліквідацією військ. Основою формування армії УНР були Січові Стрільці,

які відновили своє існування ще в часи Гетьманату і розпочали вишкіл та реорганізацію численних загонів, груп повстанців.

Планували створити численну армію у складі II корпусів. Основою армії мали стати кадрові корпуси, які за рахунок мобілізації намічали привести до штатної кількості. Після відповідного вишколу на їхній базі планували створити нову регулярну армію.

Крім юридичного оформлення штатно-організаційної структури війська УНР, командно-посадові системи (наказ № 22 від 1 січня 1919 р., наказ № 28 від 8 січня 1919 р.), надзвичайно важливим було впровадження військовими статутних норм функціонування Армії Директорії, тому що армія повинна жити за своїми військовими законами. Тому, було розроблено Дисциплінарний статут, який визначав обов'язки вояків та сприяв зміцненню дисципліни і підвищенню відповідальності у військах.

Важливим для підняття духу війська був закон Директорії "Про поліпшення стану військ". Згідно з цим законом козакам, підстаршинам, старшинам і урядовцям, які захищають самостійну УНР, належало видавати від держави: все харчування, зброю і одяг натурою (одяг стає власністю військовослужбовця через шість місяців служби у війську), щомісячна платія, добові гроші, грошові допомоги. Платню військовослужбовцям цим законом поділяли на два види: для військовиків у діючих частинах і військовиків, що числяться у запасних частинах. Наприклад, козак (рядовий) отримував при службі у бойових частинах 300 крб., у запасних – 100 крб, відповідно командир полку – 1200 і запасний полк – 750 крб. Закон передбачав й інші пільги. Цей закон є підтвердженням розуміння Директорією значимості власних збройних сил для будівництва держави та піклування про її стан [8, 16].

Однією із причин поразок Наддніпрянської Армії протягом зими – весни 1919 року можна вважати нестачу в повстанських загонах Директорії підготовлених старшинських кадрів. Так, 15 лютого 1919 року на нараді завідуючих організаційно-інструкторськими відділами було відзначено, що 3/4 армії Директорії не відповідають своєму призначенню [7]. Поліпшити це становище мала була розпочата ще в грудні 1918 року робота над створенням системи термінового навчання старшин протягом 6 тижнів. Справами організації військових навчальних закладів займалася Головна Шкільна Управа. 31 грудня 1918 року наказом Головного управління ГШ створена Військова академія. Також розробляли плани створення юнацьких старшинських шкіл.

Українська армія змушена була відступити крок за кроком з тяжкими

втратами через переважаючі сили ворога. І тільки значний протиградський дух повстанців в Україні відвернув трагічний фінал долі УНР та її Збройних Сил. З метою піднесення бойового духу війська, скорочення штатів управління і військових частин реорганізували військову структуру. Наказом по Армії УНР від 21 лютого 1919 року була затверджена замість корпусів нова організація – Київ. Вводили і кошову структуру військ. Це свідчить про спробу військового командування знайти власний, український шлях у будівництві збройних сил, використовуючи козацькі військові традиції. Але умови війни показали недоцільність такого запровадження [5, 12].

Аналізуючи систему вищого військового управління, необхідно відзначити в першу чергу те, що очолював цю систему Головний Отаман. Був затверджений розподіл обов'язків між Військовим Міністром, який відповідав за проведення військової політики в мирні часи, і між Наказним Отаманом, який командував Дівою Армією, керуючи військами, що вели бойові дії. У цей період було створене Морське відомство УНР, відповідальне за розбудову ВМС. Важливим було впровадження в цій системі служби інспекції військ, яка контролювала функціонування будь-якого роду збройних сил. Заслугою є схвалення також робота вищого військового командування зі скорочення штатів у різних тилових установах штабів.

На зміцнення дисципліни у війську був спрямований і наказ військового міністерства Ч. 77 від 13 квітня 1919 року, що засуджував єврейські погроми. У ньому вказано, що "чорносотенні, більшовики, куркулі та просто грабінники проводять поміж нас шалену агітацію за те, щоб нищити і грабувати єврейське населення, яке є немовби виною того, що створюється на Україні. ... Козаки! Слава бити озброєного ворога, хто б і який він не був, а не воювати з дітками, дітьми та дідами, на що Вас хочуть штовхнути вороги, щоб заплямувати перед світом наш Нарід і нашу Державу.

Надалі наказую: всіх, хто тільки проводитиме погромну агітацію поміж козаками, затримувати і негайно віддавати до надзвичайного суду. Спроби погромної агітації і військових частинах негайно подавляти [11, ч. 4].

Після квітнево-травневої поразки було створено Військову Раду, в функції якої входило обговорення всіх правових справ, розгляд і вирішення найважливіших фінансово-господарських питань; обговорення найголовніших питань про стан військ, флоту, військових шкіл. Військова Рада підпорядковувалася безпосередньо Директорії. До цієї Ради входили Голова та 7–10 призначених членів. У цілому на Військову Раду був покладений контроль за діями військ та узгодження питань між військовою

і цивільною владою, що значно поліпшувало правопорядок у державі.

З метою створення правової бази для будівництва Збройних Сил Директорії розробили і прийняли ряд статутів: Муштровий статут (23 червня 1919 р.), Статут залогової служби (10 липня 1919 р.), Статут внутрішньої служби (30 липня 1919 р.). Ці статути відіграли важливу роль у розбудові збройних сил, оскільки затверджували юридичну основу Української Армії [5, 13].

У липні 1919 року відбулися певні зміни в структурі військового управління у зв'язку з об'єднанням Наддніпрянської Армії з УГА, хоча воно було формальним, кожна з армій продовжувала функціонувати за своїми законами, зберігаючи власну структуру і своє військове командування.

Важливим завданням у функціонуванні війська було його матеріальне забезпечення. "Уряд УНР тоді мав у своїх руках лише банківтову пресу, яка не могла фабрикам дати сирцю, а селу і місту товару, на який тоді був просто голод. Бракувало навіть таких дрібниць як цв'язів" [1, 136]. Економічний розруха, відсутність змоги отримати матеріальну допомогу для армії ззовні, постійні бойові дії створили такі умови, що поповнення матеріальних запасів можна було здійснити тільки за рахунок населення. І необхідно звернути увагу, наскільки гуманно і справедливо був здійснений цей захід, враховуючи воєнний стан та зимовий час. Збір теплих одягу, білизни та взуття здійснювали на підставі наказу Головної команди військ УНР Ч. 146 від 2 вересня 1919 року. Цим наказом командуючі групами, корпусами, бригадами та окремими дивізіями через начальників постачання та інтендантів в порозумінні з органами місцевого самоврядування і представників влади на місцях, державного контролю та державного інспекторату зобов'язувались організувати і закінчити одноразовий збір за гроші теплих одягу, білизни і взуття. У наказі було визначено перелік речей, що необхідно зібрати, їх граничну вартість, яка підлягала виплаті власникам, сувору судову відповідальність осіб за відмову від добровільної здачі речей. Крім того, наказ передбачав звільнення від повинності здавати одяг для родин, в яких хоч один член перебуває на військовій службі в УНР, службовців та їх родини всіх державних інституцій і місцевого самоврядування, залізничників службовців та їх родини [10, Ч. 14]. Але найбільш схвальним є те, що цьому законові передувало звернення Головного отамана С. Петлюри до населення під назвою "Громадяне! Дай зимовий одяг нашим героям – козакам!" У зверненні йшлося, що осьні поставила перед всіма завдання величезної ваги – тепло одягти та взути козаків. "Як же полагати цю справу – поміркуємо

всі вкупі. Перш усього звернемося до нашого розуму – що собою уявляють наші козаки, цебто – наша армія. Це наше життя, це наша воля, це наші кохані діти, котрі своєю кров'ю будуть нашу Республіку і звільняють від чужинців нашу землю та захищать наш добробут і спокій. ... Розум наш каже: армія повинна, козаки повинні бути одягненні та й взуті, щоб в холод, дощ і сніг стояти на варті та бергти те, що ми здобули. Наша промисловість поки що майже зовсім стоїть, а торговельні зносини з іншими державами поки не налагодились, а через це наш розум нам роз'яснює, що в сучасний момент ми можемо та мусимо одягнути козаків тільки тим, що у нас є: своїми свитами, кожухами, чобітьми та шапками. Що каже ваше серце, батьки, матері, жінки, сестри? Коли б ви забачили голого, босого свого сина, або брата за роботою в холод, дощ і сніг – чи не потягнулася би рука ваша до теплого одягу та чобіт, чи стали б на очах сльози, коли б на цв'язу у вашій хаті не знайшлася свитка для голого. ... Громадяни, прочитайте того наказу та виконуйте його не зі страху, а через те, що ви знаєте, що ви нарід український, маєте розум і серце і що ви повинні допомогти вашим синам та братам, що перебувають у війську" [10, ч. 14].

Восени військова структура продовжувала вдосконалюватися, що мало сприяти її поліпшенню. Та листопадова поразка вимагала зв'язаних і рішучих дій. Тому 14 лютого 1920 року Рада Народних Міністрів УНР передала функції голови держави та головнокомандуючого військами України Симонові Петлюрі, який уклав таємну політичну конвенцію про співпрацю між УНР та Польщею і таємну угоду про надання військової та економічної допомоги у спільній війні з радянською Росією.

Після об'єднання Армія УНР чисельністю близько 15 тис. осіб протягом деякого часу успішно вела військові дії, перебуваючи в оперативному підпорядкуванні у польського командування. Але Росія швидко наробувала свої війська й у середині травня розпочала наступ. Обидві сторони були втомленими, і, не бажаючи подальшого кровопролиття, 19 жовтня 1920 року Польща і більшовицька Росія домовилися про перемир'я, яке уклали 9 листопада того ж року [6, 176, 177]. Цим договором поляки зрадили УНР. Зазнавши поразки, українські війська 21 листопада 1920 року відступили за польський кордон [6, 186]. Так припинилося існування УНР разом з її Збройними Силами.

Таким чином, проаналізувавши нормативно-правову базу будівництва армії періоду Директорії, можна стверджувати, що така правова основа була вироблена. До неї можна віднести: закони, універсали, звернення, накази,

об'єкти, а також систему основних військових статутів, що сприяло створенню дисциплінованої військової організації з усіма необхідними армійськими інститутами. Була значно вдосконалена система військового судівництва та мобілізації (Закони "Про надзвичайні військові суди", "Про мобілізацію", "Про заклик військових до дійсної служби"), затвердження розвитку структури війська, вищого військового управління. Велику увагу приділяли матеріально-технічному забезпеченню збройних сил. Важливим також стало визнання повстанців складовою частиною Армії, що давало змогу діяти спільно і більш ефективно.

Отже, при вирішенні проблем створення національної армії на сучасному етапі доцільно і, без перебільшення необхіднo враховувати найважливіші уроки військового будівництва Армії УНР. Історичний досвід українського держави залежить від власних збройних сил. Адаже без міцних боєздатних збройних сил жодна країна не лише не може гарантувати свого суверенітету, а й проводити незалежну міжнародну політику, в якій вирішальну роль відіграє все ще сила.

Список використаних джерел

1. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997.
2. Кравчук М. В. Правове регулювання будівництва Збройних Сил Центральної Ради// *Нова політика*. – № 4, 1997.
3. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр.: Іст. – правове дослідження. – Ів.-Франківськ "Плай", 1997.
4. Збройні Сили Української Народної Республіки// *Право України*. – 1998. – № 17. – С. 106–111.
5. Військове будівництво в Українській Народній Республіці (Державно-правовий аспект)// *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). – Івано-Франківськ, 1998. – С. 5–15.
6. Удовиченко О. Україна у війні за державність/ *Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр.* – К.: Україна, 1995.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 152.
8. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. – Д. - 255.

- Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 11, 11зв., 14, 14зв., 16, 34, 245, 248.
 9. ДАВО. – Ф. – Д. – 172. – Оп. 1. – Спр. 300. – Арк. 115.
 10. Газета "Селянська громада" – часопис для селян, робітників і козаків. – Ч. 14. – 21 вересня 1919, Ч. 19. – 19 жовтня 1919.
 11. Газета "Дзвін" – щоденник Інформаційного бюро Армії УНР. – Ч. 4. – 24 квітня. – 1919; Ч. 10. – 3 травня. – 1919; Ч. 17. – 13 травня. – 1919.

Кравчук М.

The Armed Forces of Ukraine at the Period of Directory (1918–1920)

The article deals with state- and army-creating processes in Ukrainian People's Republic in the period of Dyrectoriya. The central point of the authors' research are legal foundations of creating military forces, organization and structure of troops. The research is based on normative-legal documents and archives materials.